

Typer och tidsdrag från uppländsk bygd

KRING EN LIKSTÖLD I UPPSALA DOMKYRKA

Den 16 maj 1702 skrev den röde hanen ett dystert blad i Uppsalas hävder. Nordanstormen gav elden vingar. När den fullbordat sitt verk, var trähusen förvandlade till kolnade timmerhögar. Ur fördelsen reste sig domkyrkan och slottet och fåtalet andra stenhus som urblåsta murskal. Endast en fjärdedel av stadens bebyggda område, den i nordväst liggande övre Fjärdingen med Gustavianum, hade skonats. Att omedelbart efter katastrofen framgångsrika åtgärder vidtogos till samhällets återupprättande, berodde till stor del på de dugande och ansvarsfulla män, som stod i spetsen för länets, domkyrkans, universitetets och stadens administration.

Johan Starling var åren 1695–1722 politieborgmästare och därefter till sin död 1733 justitieborgmästare i Uppsala. Starling var medelpading. Efter födelsebyn Vivsta i Timrå socken bar han under skoltiden i Härnösand namnet Wifström, vilket utbyttes mot Starling då han 1690 inskrevs som student vid Uppsala universitet. Att fem år senare fungera som politieborgmästare i Uppsala tyder på en rask befordran.

Under de närmaste åren efter 1702 års brand beviljade regeringen som byggnadshjälp en viss skattelindring. Till understöd åt de hemsökta hade från olika håll influtit gåvor, såväl i penningar som livsmedel. Att rättvist fördela både det ena och det andra var förenat med stora svårigheter men borgmästare Starling tycktes ha lyckats därmed på ett sätt, som gav honom erkännande för oväld. Ett moraliskt och ekonomiskt stöd för stadens borgerskap var att universitetet ostört kunde fortsätta sin verksamhet. Vid slitningar dem emellan försummade den senare parten ej framhålla att Uppsalas invånare levde på studenterna.

En som sökte göra livet surt för borgmästare Starling var gamle Olof Rudbecks son Gustaf. Han innehade och misskötte den ena publika tjänsten efter den andra men hölls likväl om ryggen av sina inflytelserika fränder. Sin sista krasch gjorde han som universitetets bokauktionist. Vid ett tillfälle gick det så långt att Starling, för att freda sig mot Rudbecks »injurier», måste vända sig till landshövdingen.

Den senare hälften av Starlings nära 40-åriga ämbetslid infaller då såren efter det stora nordiska kriget börjat läkas under Arvid Horns fredliga styrelse. Tack vare den av Starlings hustru i andra gifftet medförda förmögenheten, kunde familjen leva ståndsmässigt. Den vid borgmästarens död upprättade bouppteckningen vittnar därom. Så vitt det gäller antalet silverpjäser, kunde den tävla med den kända Loheska silverskatten, vartill kom dyrbara möbler och konst saker.

Samma år Starling blev politieborgmästare gifte han sig med Birgitta Berg, dotter till hans företrädare i ämbetet Jakob Berg. Hon avled efter ett ettårigt äktenskap, sedan hon givit livet åt dottern Brita. Denna blev gift med rustmästaren Johan Zellstedt. Då Starling för andra gången trädde i brudstol, var den utkorade Barbara Sofia Pheiff, dotter till assessorn i Åbo hovrätt Daniel Pheiff och Gerda Helena Specht. Två av barnen nådde mogen ålder, Eva, gift med fänriken Johan Lilliemark, och Johan Gustaf, student 1721, vid faderns död skriven som borgare i Uppsala. Fru Starling överlevde sin man i många år. Enligt Svenska adelns ättartavlor avled hon 1772 i en ålder av 82 år, men utan angivande av dödsort och gravplats. Härmed har vi fått veta något om borgmästare Starlings närmaste, bekantskaper, som återknytas i historien om den egenomliga likstölden.

»1733 d. 29 December begrofs justitie Borgmästaren Johan Starling på lilla gången mit emot Predikstolsdören af högt vördige Doctor Daniel Djurberg», står det i domkyrkoförsamlingens död- och begravningsbok.

Borgmästare Starling skulle inte få vila i frid i sin grav. Nedanstående vittnesintyg, här återgivet med nutida stavsätt, är avfattat av klockaren och domkyrkovaktmästaren Sven Hallberg.

»I går, som var den 8 hujus, emellan 5 och 6 kom snickaren vid namn Lindbom uti klockarehuset, frågandes efter mig. Då min dotter svarade, att jag var uti övre rummet och läser han knappt vara uppe, av orsak det vi sent kommo till säng för inbärgningens skull. Fördens skull svarade mästare Lindbom illisteligen med dessa orden: 'Jag vill icke oroa honom. Var så god och lämna mig kyrknyckeln. Efter jag skall gå uti kyrkan och strax leverera honom tillbaka igen.' Då min dotter inte annat hörde, än att han sade sig skola se uppå en bänk och litet därefter kom ett kvinnofolk till klockarehuset med nyckeln, givandes honom åt min dotter. Kl. 1/2 7 kom kyrkovaktaren Jakob Andersson, berättandes att herr Starling och 4 st. gardie-karlar tillika med mästare Lindbom och 2:ne fruntimmer uti kyrkan varit, vilka uttagit en vit likkista och satt densamma på en bondevagn. Jag sprang uti kyrkan och såg att borgmästare

Starlings lik var borta. Emellertid sade jag åt Jakob Andersson, det han skulle gå till inspektor Zellstedt och berätta, hur det stod till, och jag sprang strax till Slottstullen, frågandes om någon lik skulle vara utkört, då mig blev svarat: 'Nej'. Alltså sade jag att intet lik skulle utsläppas, men då voro de redan utfarna genom Kungängstullen. Upsala d. 9 aug. 1734.

Sven Hallberg»

Klockarehuset, där mästern Lindbom i arla morgonstund infann sig och »illisteligen» tillägnade sig nycklarna till domkyrkan, motsvaras av det s. k. Vicepastorshuset, som fått sin nuvarande arkitektoniska skepnad vid Carl Hårlemans renovering av byggnaderna kring domkyrkoterrassens norra sida, inte långt efter den här skildrade händelsen. Till klockarens löneförmåner hörde brukningsrätten av en åker, varest nu folkskollärarseminariet ligger. Där hade klockarfolket tillbragt den föregående dagen, sysselsatta med skördearbete.

Johan Zellstedt var, som redan nämnts, borgmästarens måg. I Uppsala domkyrkas byggnadshistoria är han känd genom den på hans föranstaltande 1740 utförda betäckningen på södra tornet, vilken utfördes så illa att den samma år blåste ned och skadade kyrkans tak och underliggande valv. Han ansågs i skadestånd böra betala 7,273 dlr 8 öre kmt, en summa som efter långvarigt processande betydligt nedsattes. »Herr Starling» är ingen annan än borgmästarens son Johan Gustaf. De tvenne fruntimren i kyrkan är svårare att identifiera. Nog borde väl kyrkvaktaren känt igen fru Starling, såvida hon inte varit djupt beslöjad eller på annat sätt gjort sig oigenkännlig. »Gardie-karlarna» tillhörde stadsvakten (*corps de garde*) och behövdes för att lyfta av gravhällen och bära kistan till vagnen.

När kyrkvaktaren nämner att likkistan var vit, får det nog förstås som att den var av ek, bonad men icke målad, så att träet fått bibehålla sin naturliga ljusa färg. För ståndspersoner användes den tiden oftast kistor av enklare träslag, gran, klädda med svart sammet.

Hallbergs intyg ingår i ett samlingsband med domkyrkorådets handlingar. Egendomligt nog saknas där fortsättningen på likstöldens förlopp. Inga spår har den lämnat efter sig, varken i rådhusrättens eller kämnersrättens protokoll. Länsstyrelsens resolutioner på handhavda brottmål är lika förtegrna. Meningen med dådet måste ju ha varit att föra likkistan till en annan gravplats. Men varest? Kungängstullen ledde ut på den gamla stockholmsvägen och det fanns många sidovägar från den.

Yngve J:son Reding

SÖDERFORS OCH HORNMUSIKKÅR- TRADITIONERNA

Som en följd av de stora folkrörelsernas framväxt kom sång- och musiklivet att få en framskjuten plats i det svenska samhället. I den religiösa väckelsens och nykterhetsrörelsens kölvatten var det också som den första hornmusikkåren vid Söderfors bruk bildades. Det var i början av 1880-talet som den då ytterligt verksamma nykterhetslogen Daggryningen inköpte en uppsättning instrument för en sextett musikanter.

Bland de första medlemmarna, vilka för övrigt återfinnas på bilden här ovan, voro August Stenborg, Carl Johan Sjöberg, Jan-Petter Ahlström, Carl-Erik Rönnqvist, Albert Sjudin, Amandus Stenborg d. ä. och Amandus Stenborg d. y. Det var säkerligen ett tålmodigt arbete som dessa för hornmusik helt främmande ungdomar gävo sig i kast med. Men ett levande intresse fanns och ansträngningarna kröntes med framgång. Lärare anskaffades för lektioner och handledning i teknik och notkännedom. Bland musiker som under den första tiden besökte kåren och gävo instruktioner voro musiksergeanterna Jakobsson, Hälsinge regemente, och Samuelsson från Upplänningarna. Senare fick kåren en utmärkt lärare i musikdirektör Birger Andersson vid I 8, Uppsala. Dessa skrevo även för hand kårens noter, som alltså finns kvar, bra och lättlästa noter enligt musikanternas utsago. För det tålmodsprövande arbetet med de oskolade musikanterna var det inga höga gager som utgick — musiklärarens arvode utgjorde 25 öre i timmen. Åren 1885–88 erlade dock logen i musiklärararvoden en summa av 523 kr., vilket visar att det var god livaktighet. En uppskattad lärarkraft fick kåren i början av 1900-talet i den då inflyttade folkskolläraren Henrik Ahlgren, en följd av år kårens ledare.

Övningar höllos regelbundet i Adolf Ulrik Grills zoologiska museum på vilskiften — det var så gott som uteslutande skiftarbete på den tiden vid bruket. Kåren förkovrade sig i »blåsandets konst» och blev en god tillgång vid fester och tillställningar av skilda slag. Vid nykterhetsfesterna var deras medverkan huvudpunkten. Dessemellan gavs egna konserter, såväl i hemorten som på andra platser.

Den kontanta ersättningen för engagemangen på den tiden var skäpligen blygsam och bestod för det mesta i trakteringen: »kaffe med dopp och en halva lemonad». Att ta upp spelpengar var även en form till uppmuntran. Vid de tillfällen då Söderfors' brukspatron P. G. Tamm

Söderfors första hornmusikkår på 1880-talet.

bodde på Älvkarleö bruks herrgård, reste kåren dit och uppvaktade med musik på hans bemärkelsedagar.

Logen Daggrynningens verksamhet avtog med åren och kåren stod inför sin upplösning. Bruksledningen hade dock funnit, att musiken hade en stor mission att fylla och skänkte en ny uppsättning instrument i och för en utökad och fullständig besättning. Ett villkor för gåvan gavs dock: »kåren skulle bestå i minst fem år för att respektive musikanter skulle bli ägare av sitt instrument». Kåren tillfördes nya musikanter och gick mot en märkbar utveckling. Från denna period kommer man särskilt ihåg de trevliga och högt skattade friluftskonserterna i bruksparken, som samlade stora skaror bruksbor på söndagseftermiddagarna.

På den tiden fanns gott om musikintresserade pojkar på bruket. På den entusiastiske musikvännen Carl Johan Söderholms initiativ bildades en gossorkester för mässingsinstrument vid bruket. Det var ynglingar i 12–15 års åldern, som under Söderholms ledning fingo de första grunderna blåsandets teknik och som efter några år blev en riktigt bra orkester.

En del av dessa pojkar återfinnas nu som vuxna musiker i Söderfors'

arbetarmusikkår, bildad 1918 och som fortfarande består och nu hunnit fira sitt 40-årsjubileum. Vid midsommartid blommar musikkåren upp på ett alldeles särskilt sätt, ty vid Söderfors fortlever alltjämt den gamla traditionen att midsommardansen skall trädas till hornmusik. Så har det varit i över 70 år.

En episod från en midsommardans vid bruket i den gamla goda tiden förtäljes sålunda. Det togs upp spelpengar som brukligt var. En besökande tierpare nekade lägga dit sitt bidrag i den framsträckta hatten och fick en rungande örfil för sin oginhet av den penninginsamlande brukskar'n. Det blev stämning till tinget med böter för den som udelat örfilen. Denne kom då med anspråk på att kåren skulle erlägga böterna, vilket dock musikanterna efter överläggning inte gingo med på. Bruksledningen trädde då emellan och erlade bötesbeloppet, som sedan drogs av på den bötfälldes avlöning med 1 kr. i månaden en tid framåt.

De flesta av de gamla musikpionjärerna ha nu gått ur tiden. En som var med från de första åren och som ännu är kry och vital för sin ålder och som för övrigt givit stoff till denna artikel är 89-årige stålsmeden Carl Johan Sjöberg. Han var en förträfflig S-kornettist i kåren från sitt 16:de år till uppåt 60-årsåldern. Sitt musikintresse har den gamle musikern-stålräckaren fortfarande kvar trots åldern, därom vittnar bl. a. hans betyg åt radioprogrammen: »De ä mycke skräp som dom skickar ut i radio. För min del så gillar jag militärmusiken allra bäst å lyssnar jämt på den. Jag tycker att dom gärna kunde spela lite' mera militär- och gammal dansmusik, som vi gamla förstår å gillar. De e ju ju musik ibland som är rent av förskräcklig, å inte kan då jag begripa mej på'n».

Georg Wahlström

Bild 1. G. A. Forssenius, Söderfors. Kassör i Sveriges första sockensparbank.

TIDIG SOCKENSPARBANK I SÖDERFORS

I dessa dagar då det pågår en landsomfattande sparpropaganda under mottot: »Välstånd spirar då många sparar» kan det vara av intresse att veta, att brukspatron P. A. Tamm vid Söderfors bruk för 135 år sedan igångsatte propaganda för penningssparande bland bruksfolket. År 1824 startades i Söderfors en sparbank, som var den första i Uppland och den första sockensparbanken i Sverige. Bakom dess tillkomst stod, förutom den socialt intresserade brukspatron Tamm, den driftige bruksinspektoren G. A. Forssenius, vilken senare under sin långa tjänstetid (1821–1867)

Debit.		Per Adolphi		Rosendal		Credit.	
		Rgs				Rgs	
1824				1824			
Oct. 31.	Fordran	104.	31. 2.	Aug. 2.	Infäst 3	100.	20.
				Oct. 31.	2 mån. 20 ögl. Intersats berä.	1.	4. 2.
	Summa Rgs Rgs	104.	31. 2.		Summa Rgs Rgs	104.	36. 2.
		Novo					
1825				1824			
Oct. 31.	Fordran	109.	42. 4.	Nov. 1.	Fordran	104.	31. 2.
				Oct. 31.	1 års Intersats berä.	5.	11. 2.
	Summa Rgs Rgs	109.	42. 4.		Summa Rgs Rgs	109.	42. 4.
		Novo					
1826				1825			
Oct. 31.	Fordran	115.	18.	Nov. 1.	Fordran	109.	42. 4.
				Oct. 31.	1 års Intersats berä.	5.	23. 8.
	Summa Rgs Rgs	115.	18.		Summa Rgs Rgs	115.	18.
		Novo					
1827				1826			
Oct. 31.	Fordran	121.	6. 11.	Nov. 1.	Fordran	115.	18.
				Oct. 31.	1 års Intersats berä.	5.	36. 11.
	Summa Rgs Rgs	121.	6. 11.		Summa Rgs Rgs	121.	6. 11.

Bild 2. De två första sidorna i motbok nr 4 med Söderfors sparbank, utfärdad för ankarsmeden Per Adolf Rosendal år 1824.

på skilda områden gjorde stora insatser vid Söderfors och även under många år var sparbankens kassör.

I sparbanken fick brukets smeder och dagakarlar, men även övriga anställda, sätta in de penningmedel, som kunde bli över av den knappa inkomsten. Administrationen ombesörjdes på brukskontoret, varför bankrörelsen aldrig blev påförd några driftskostnader. Sparbeloppen blev visserligen inte så stora, men det var ett led i att skapa sparvilja bland bruksborna.

Georg Wahlström